

Kleine inleiding tot de beeldvormende kunsten

↳ TOM NAEGELS

Aan het einde van *Godenslaap*, de laatste roman van Erwin Mortier, komt Rachida aan het woord. Rachida is de thuishulp van hoofdpersonage Helena, een Vlaamse vrouw die jong was tijdens de Eerste Wereldoorlog en die vierhonderd bladzijden lang haar verhaal heeft gedaan aan de vrouw die haar verzorgt en bijstaat in haar laatste dagen. De laatste bladzijden komt zij zelf voor het voetlicht. En dat noopt de recensent van *De Standaard* tot de volgende bemerking:

“Een ontieliglijk irritant personage, die Rachida. Een véél beter verzorgster dan haar Vlaamse collega, meneer. Rachida houdt echt van mevrouw Helena. En ze zegt dingen als: ‘Oud zijn [...] is geen ziekte bij ons.’ Een politiek correcter personage is in lange tijd niet gesignaleerd.”

Het gaat me hier niet over de vraag of de recensent gelijk heeft met zijn beoordeling. Het gaat me erom dat het personage van de bejaardenhulp niet zozeer wordt afgewezen op literaire gronden – onvoldoende uitgewerkt, onnodig in het verhaal... – maar op eerder politieke. Het irriteert de recensent dat Rachida een clichématige, *politiek-correcte* Marokkaanse is. Geen echte mens, geen individu maar een politiek symbool, een statement. Tussen de lijnen door lees je dat de recensent Mortier ervan verdenkt Rachida niet te hebben gecreëerd omdat het verhaal haar nodig had, maar om iets positiefs te zeggen over Marokkanen in België: zij zorgen nog voor onze bejaarden, zij vinden ouderdom geen ziekte, ze zijn warmer en hartelijker dan Vlamingen. En misschien lees ik nu te veel tussen de lijnen, maar automatisch denk ik dan: *in tegenstelling tot* hoe er in het andere kamp, dat van de niet-politiek-correcten, over Marokkanen wordt gedacht.

Zoals gezegd: het gaat me er niet om of ik het al dan niet eens ben met dat oordeel. Het is ook maar een korte paragraaf in een lange recensie, die verder wél focust op de intrinsiek-literaire aspecten van de roman. Het gaat me om de aard van de beoordeling. Zodra je als schrijver een allochtoon personage opvoert – meer nog dan wanneer je kiest voor een

arm personage, of een met een handicap – wordt je boek niet langer alleen gelezen als een literair werkstuk. Je personage, je boek en uiteindelijk jij zelf nemen willens nillens positie in een politiek-maatschappelijke discussie waarin de posities zo ver uit elkaar liggen dat een consensus (toch de komende jaren) haast onmogelijk lijkt. Onmiddellijk wordt de vraag gesteld naar de *beeldvorming*: wat voor beeld geeft het individuele personage van de groep, en wat zegt dat beeld over de positie van de schrijver in het debat?

Dat geldt niet alleen voor blanke schrijvers. Toen Monica Ali haar *Brick Lane* publiceerde, een naar mijn mening haast perfecte roman over een Bengaalse familie in Londen, was een behoorlijk groot aantal Bengalen boos op de schrijfster. Uit alle verhalen die ze had kunnen vertellen over Bengalen in Londen, zo werd haar verweten, had ze dié gekozen die de blanke vooroordelen bevestigden. Om in de smaak te vallen bij een Westers publiek, reeg ze de clichés aan elkaar.

Of: nog voor *De Verstotene*, een roman van de Nederlands-Marokkaanse schrijfster Naima El Bezaz, goed en wel in de winkels lag, werd die al uitgebreid bejubeld door Dirk Verhofstadt, liberaal ideoloog en broer van, omdat El Bezaz het naar zijn mening aandurfde om “taboes te doorbreken”. Het was volgens Verhofstadt “een dapper boek”, dat “refereert aan tal van bestaande, vaak schrijnende situaties en praktijken, waarvan moslimvrouwen en -meisjes het slachtoffer zijn”. Daar ben ik nog kwaad over geworden: “*De Verstotene* is saai, voorspelbaar en slecht geschreven. Hoewel aangeprezen als ‘Turks fruit voor Marokkaans Nederland’, blijkt het een banale stationsroman, enkel controversieel voor wie al die andere controversiële boeken en films en voorstellingen en interviews en lezingen over hetzelfde onderwerp gemist heeft.” (*De Standaard*, 6/10/2006)

Of: toen mijn eigen roman *Los* verscheen, het verhaal van een Vlaamse journalist in hedendaags Antwerpen, werd die eerst uitgebreid bejubeld. Tot men aan een aantal schrijvers, lezers en politici van allochtone afkomst vroeg wat zij van de roman dachten. Clichématig, vonden zij, racistisch zelfs. Dat de roman zo’n succes had, kwam doordat blanke Vlamingen er een goedkeuring van hun eigen racisme in vonden. Onder meer ook Rachida Lamrabet vond dat ik er niet in slaagde me van mijn blank perspectief te ontdoen.

Om maar te zeggen. Schrijven over een diverse samenleving, is schrijven op de zwarte piste. Het denken in termen van beeldvorming ondermijnt de gebruikelijke arrogantie van de schrijver: ik zal wel weten wat een goed verhaal is, zeker? Het ontbreken van een maatschappelijke consensus over hoe we praten over etnische minderheden – wat racistisch is en wat niet, wat ‘politiek correct’ is en wat niet, wat de taboes zijn en wat de clichés – maakt het bijzonder moeilijk om hen op te voeren als personage. Wat de ene een teder en realistisch portret vindt, is voor de ander een bak clichés die alleen maar de superioriteit van het blanke ras bevestigt. Vaak heb je de neiging te denken: “Fuck off, als

mijn verhaal een Russische pooier nodig heeft met een oogsnor, dan kiés ik verdomme een Russische pooier met een oogsnor!” En dan merk je dat dat toch ook weer niet kan.

Misschien zijn deze bekommernissen voor een aantal onder u irrelevant. Wanneer het gaat over participatie van kansengroepen, dan heeft men het meestal over producenten en consumenten: zijn er genoeg allochtone (of arme, mindervalide...) schrijvers, regisseurs, acteurs, schilders..., zijn er genoeg allochtone (arme, mindervalide...) lezers, toeschouwers, bezoekers... en hoe krijgen we dat percentage omhoog? De inhoudelijke kant – merk je dat die schrijver in het Vlaanderen van vandaag leeft, speelt dit verhaal zich af in een moderne samenleving, of gaan romans van bij ons nog altijd over de collaboratie, de sociale angst van een misantrope tiener en de huwelijks crisis van een schrijver met een alcoholprobleem? – wordt vaak vergeten. Niemand wil zich bemoeien met de artistieke onafhankelijkheid van de kunstenaar; je zit snel bij de karikatuur van een roman waarin er, op vraag van de minister, een evenredig aantal invaliden, Chinezen en vrouwen voorkomen. Dus men denkt: als er maar meer allochtone (arme, mindervalide, rosharige...) kunstenaars komen, dan tonen die vanzélf die diverse samenleving, en zo komt alles in orde.

Zowel vanuit literair als vanuit sociaal perspectief ben ik daar minder van overtuigd. Zelf vind ik het belangrijk dat een roman op de een of andere manier de morele en maatschappelijke vraagstukken van zijn tijd behandelt. En dat het verhaal een beeld geeft van die samenleving. Dat is geen oordeel over collega's die dat niet doen – en nog minder een pleidooi voor quota's van Chinezen en Nigerianen – maar ik hou er zelf van, het is een eerbiedwaardige Vlaamse traditie die mee van de beste Vlaamse schrijvers heeft voortgebracht, én het is belangrijk voor een samenleving, dat ze zichzelf weerspiegelt ziet in verhalen. Je mag dat niet alleen overlaten aan schrijvers uit de minderheden – en niet alleen omdat zij er vaak geen zin in hebben om tegemoet te komen aan die verwachting. Simpelweg omdat autochtone schrijvers ook in deze samenleving leven.

Maar ook vanuit participatie-oogpunt mag je de inhoud niet uit het oog verliezen. Mensen doen pas mee aan kunst als ze het gevoel hebben dat die kunst ook over hen gaat. Literatuur is een leidraad voor het leven; als je het gevoel hebt dat literatuur nooit over jouw leven gaat, waarom zou je dan lezen, of schrijven? Natuurlijk staat het iedereen vrij om science-fiction te schrijven, of een imitatie van Jane Austen, maar in eerste instantie is het vaak het herkenbare dat iemand tot de literatuur brengt.

En dan kom ik terug op wat ik net zei. Het ontbreken van een politieke of maatschappelijke consensus over de cultureel diverse samenleving, maakt het vinden van een literaire consensus voor romans die daarover gaan, bijzonder moeilijk. Wat een goed boek is en wat niet, en of dat boek een correct portret schetst van een samenleving, dat wordt steeds

moeijker vast te stellen. Of een personage menselijk is en realistisch, dan wel of ze een politiek-correct, een racistisch of een Westers cliché is, of een schrijver geprezen wordt of verguisd – dat hangt sterk af van wie het boek leest. En dan heb ik het niet alleen over de officiële literaire kritiek, of over die van politieke activisten. Ik heb het over de verhouding tussen de schrijver en zijn lezers. Als het gaat over de cultureel diverse samenleving, kun je er als schrijver zeer moeilijk vanuit gaan dat je eenzelfde wereldbeeld deelt met het gros van je lezers. Wat het vertellen van een verhaal tot een hachelijke onderneming maakt.

Dat geldt bijna alleen voor romans die iets willen vertellen over een cultureel of etnisch diverse samenleving. Romans over andere onderwerpen – zelfs als ze gaan over andere ‘kansengroepen’ – liggen zelden zo gevoelig. *De helaasheid der dingen* is een roman die zich afspeelt in een marginaal milieu, maar niemand heeft het gelezen als een poging om alle mensen die leven in armoede, af te schilderen als dronkaards en agressievelingen. Het lijkt me ook denkbaar om een roman te schrijven die verteld wordt door een mindervalide hoofdpersoon, zonder dat lezers zich ergeren over de manier waarop ‘mindervaliden’ geportretteerd worden.

Wat ervoor zorgt dat schrijvers het onderwerp gaan mijden. Omdat het te geladen is. Omdat het onduidelijk is of je literaire bedoeling wel overeind blijft, in de politieke storm. Omdat het soms voor de schrijver zelf onduidelijk is, of hij literaire dan wel politieke bedoelingen heeft. Waarom kies je voor dat verhaal, en niet voor een ander? Waarom voer je een conservatieve vader op? Waarom laat je die bejaardenhulp zeggen dat oud zijn in Marokko geen ziekte is?

Dus laten ze het over aan allochtone schrijvers. En als die het dan proberen, krijgen ze vaak dezelfde shit over zich heen.

Terwijl het toch nodig is. Om te schrijven over deze wereld. Om verhalen te vertellen over dingen die vandaag gebeuren. Om je bewust te zijn van het feit dat die verhalen beelden versterken of tegenspreken – maar je er ook niet té bewust van te zijn. Om je vooral bewust te zijn van het feit dat je literatuur maakt, en niet zomaar een verhalend opiniestuk schrijft.

Het is nodig, precies *omdat* er geen consensus meer is.

Literatuur, zeker maatschappelijke, gaat over het menselijke en het individuele. Het gaat over het unieke verhaal, dat ten dele model kan staan voor het grotere geheel, maar niet helemaal. Literatuur geeft commentaar op de politieke discussie, zonder er daarom deel van uit te maken. Literatuur betreft mensen, zij het niet altijd op de manier zoals ze dat zelf graag zouden hebben. Literatuur houdt ons een spiegel voor, zij het een die vervormt.

Op die manier neemt literatuur een unieke plaats in. Hij zoekt mee naar de verdwenen consensus, over hoe we onze samenleving zien. Hoe we elkaar zien, als deel van die ene samenleving. Dat die consensus er nu niet is, maakt schrijven over de samenleving moeilijk – maar ook dubbel zo nodig.

En net daarom – omdat we zo'n nood hebben aan een gedeeld wereldbeeld – is het van het grootste belang dat zoveel mogelijk mensen eraan meeschrijven.